

ביקורת הרסנית וביקורת נכונה

איך ביקורת שנועדה לתקן הופכת בטעות לתדמית קבועה, שהילד כבר לא מאמין שהוא יכול לשנות

מאת: הרב יחיאל יעקובזון

תוכן העניינים

פרק א – הפרדוקס של הביקורת

"קל וחומר בדאי הוא בכזבן" · חוק יסודי בנפש

פרק ב – "אני שקרן"

ציונים במקום תיאור מעשה · "מה שאתה חושב שאתה חושב שאני"

פרק ג – איך שוטפים מוח בלי לשים לב

מלכודות ולא חינוך · הורים תמימים מגדלים ילדים אמיתיים

פרק ד – הילד שפחד ממים

"מגעיל!" — מילה אחת שנחקקה לשנים · איך התיקון בא

פרק ה – כשההופעה הופכת פסק דין

ארבעה מתוך חמישה הורים

פרק ו – "כל הפוסל במומו פוסל"

למה אנחנו כל כך נסערים דווקא כלפי הקרובים

פרק ז – "אני טיפש לגמרא"

"אתה נשמע טיפש כשאתה מדבר עם החברים?" · הגמרא המוסווית · הפחד להצליח

פרק ח – "כן תעשה" ולא "אל תעשה"

מטלית הרצפה על הקיר · "עוד יש לך שש עשרה צלחות לשבור"

פרק ט – הילד שהפך לגנב

חצי לחם וסלים כבדים · "בלב שלי תמיד ידעתי שאני גנב" · השטר המגולגל

פרק י – שני חוקים לסיכום

הפרדוקס של הביקורת

בפרק זה:

"אני שקרן — כולם יודעים שאני שקרן"

— סיפור על ילד שפרץ בבכי היסטרי אחרי משל מדברי חז"ל, והתופעה המשונה שבה דווקא במקום שאנחנו הכי רוצים להצליח בחינוך, אנחנו גורמים את ההפך.

בפעם הקודמת דיברנו על תופעה מוזרה: דווקא בתחום שבו אנחנו הכי רוצים לחנך ולפתח את הילדים, אנחנו לפעמים גורמים בדיוק את ההפך. כל ההורים, בלי יוצא מן הכלל, שואפים לגדל ילדים מצליחים. וככל שהם יותר לחוצים על ההצלחה, וככל שיותר אכפת להם — כך, לעיתים, הפעולות שהם עושים מובילות לתוצאה ההפוכה בדיוק.

"קל וחומר בדאי הוא בכזבן"

"קל וחומר בדאי הוא בכזבן, אפילו אמר אמת אין מאמינים לו."

חז"ל, על פי סנהדרין פט, ע"ב

אני שקרן — כולם יודעים שאני שקרן

סיפר לי מלמד במחינה אחת בארץ: הוא לימד את התלמידים את המשל הזה מדברי חז"ל, על כך שמי שנחשב בדאי, אפילו כשהוא אומר אמת אין מאמינים לו. הוא הרחיב, בתום לב, שהקדוש ברוך הוא לא אוהב שקרנים, ושקרן לא זוכה לראות פני שכינה. ופתאום, אחד הילדים פרץ בבכי היסטרי. המלמד קרא לו אחרי השיעור ושאל מה קרה. "אני שקרן", בכה הילד. "מה זאת אומרת שאתה שקרן?" שאל המלמד. "אני שקרן, וה' לא יאהב אותי, ויתן לי עונש." "אז אל תשקר", אמר המלמד. "אני לא יכול", ענה הילד, "אבל אני שקרן." "אבל אל תשקר." "אני שקרן." "מאיפה אתה יודע שאתה שקרן?" "בטח שאני שקרן — כולם יודעים שאני שקרן."

הדוגמה הזו היא המחשה מדויקת לאחת השגיאות הנפוצות ביותר שאנחנו עושים כהורים ומחנכים. כשיש לנו ביקורת על ילד, במקום לבקר את המעשה, את ההתנהגות הפרטית — אנחנו, בטעות חמורה, מבקרים את הילד עצמו. אנחנו נותנים לו ציונים: "אתה פחדן", "אתה שקרן". לילדה אומרים שהיא "לא יוצלחית", "שלמזלית". והטעות הזו הרבה יותר חמורה ממה שנדמה במבט שטחי.

חוק יסודי בנפש

חוק יסודי בנפש: אדם לעולם לא יחתור, לא יתאמץ ולא ישתדל בכיוון שהוא לא מאמין שהוא יצליח בו. זה כל כך פשוט, שכמעט לא היה צריך לנסח אותו כחוק — ובכל זאת אנחנו מתעלמים ממנו כל הזמן.

הציפיות שלנו מהילדים תלויות בהשתדלות שלהם, בהתקדמות שלהם — אבל ההשתדלות עצמה תלויה במה שהאדם מחליט שהוא מסוגל לו ומה לא, מה יש לו סיכוי בו ומה אין. אצל ילדים, כמעט באופן מוחלט, מה שקובע את התמונה שיש לילד על עצמו הוא ההתייחסות של הסביבה — בגיל רך, בעיקר ההורים; בגיל מבוגר יותר, גם מבט החברה הרחבה. אבל לא התמונה האמיתית של החברה — אלא איך שהילד תופס שהחברה מסתכלת עליו. מורה אחד ניסח את זה כך: "אני לא מה שאני חושב שאני, ולא מה שאתה חושב שאני, אלא מה שאני חושב שאתה חושב שאני." זה נשמע מסובך, אבל זה בדיוק הרעיון: אני מתנהג לפי מה שנדמה לי שהחברה סבורה עליי, מצפה ממני.

בפרק זה: איך "אתה שקרן" הופך לשטיפת מוח מתמדת — הבדל בין ביקורת על מעשה לתיוג של אישיות, ולמה ילד שנתפס פעם אחת בשקר עלול "ללמוד" שהוא שקרן לצמיתות.

ציונים במקום תיאור מעשה

כשילד משקר, וזה כואב מאוד להורים — הם, במקום לדבר איתו על השקר הספציפי, על הפרט שקרה, אומרים לו: "אתה שקרן". ככל שהילד מתפתה יותר לשקר, כך יותר פעמים חוזרים ואומרים לו "אתה שקרן, אתה שקרן, אתה שקרן" — למעשה שוטפים לו את המוח. שטיפת מוח מסיבית, מתמדת, עקבית, שהוא לא יכול להתמודד נגדה. מה שהוא תופס מזה הוא שיש לו מום נפשי, תכונה יסודית שאיתה הוא נולד, ושאין שום דבר שהוא יכול לעשות בקשר אליה. ולהבא — ככל שיש יותר פיתויים לשקר, כך הוא פחות מאמין שהוא יכול להתמודד עם התוצאות של אמירת אמת, עד שהוא בכלל לא בודק בעצמו את האפשרות להגיד את האמת.

דוגמה משעשעת, מהתקופה שבה החלו להנפיק תעודות לידה: יהודי ניגש אל החפץ חיים ואמר, "אינני יודע אם אני בן שישים או בן שמונים." שאל אותו החפץ חיים: "בן כמה אתה?" "בן שבעים," השיב. "אז למה לא אמרת בן שבעים?" "לא חשבתי על זה," השיב באמת ובתמים.

וכפי שקורה עם שקר, כך זה קורה עם כל תכונה שלילית אחרת שלא מוצאת חן בעינינו אצל הילד. ילד שמפחד — ואומרים לו "אתה פחדן" — לא רק שהבעיה לא נפתרת, היא מחריפה. וכמובן, ככל שהמאורעות חוזרים על עצמם, כך אנחנו מעמיקים אותה עוד ועוד. "אתה כזה, ואתה כזה, ואתה כזה" — והוא פשוט לא מאמין שהוא מסוגל להיות אחרת.

"מה שאתה חושב שאתה חושב שאני"

לא רק המילים "אתה שקרן" גורמות לנזק. לפעמים ההתנהגות מזיקה יותר מהמילים. יש הורים שרוצים, מבלי משים, לחנך את הילד לשקר: בכל פעם שהוא אומר משהו, מיד שואלים אותו "באמת? אתה בטוח שזה היה כך?" — מטילים חשד בכל מילה שלו. לפעמים ההורים ממש מציבים לו מלכודת: האמא רואה שהוא אכל שוקולד, יש עדות ברורה — שאריות על שפתיו — ובכל זאת שואלת "מי ליקק את השוקולד?" אין שום צורך למיין את הילד בניסיון הזה, ולהכניס אותו לפיתוי. צריך פשוט לומר לו: "עשית כך וכך," בלי לשאול שאלה מיותרת שרק פותחת פתח לשקר.

ההורה החשדן

מציב מלכודות, שואל "אתה בטוח?" גם כשהתשובה ברורה, חוזר עשרות פעמים ביום "אתה שקרן".
התוצאה: ילד ששוטפים לו את המוח שמצפים ממנו לשקר.

ההורה התמים

נותן אמון בדברי הילד, גם כשהוא "עובד עליו" מדי פעם. יש לו סיכוי גבוה בהרבה לגדל ילד אמיתי,
בזכות האמון עצמו.

בפרק זה: מחקר ביתי לא רשמי — כמה פעמים ביום אנחנו באמת אומרים לילד "אל תעשה" — והמסקנה שאף אחד מאיתנו לא מודע לכמות.

מלכודות ולא חינוך

פעם, בהרצאה בפני אנשי חינוך, אמרתי בתור דוגמה שאנחנו אומרים לילד "אל תעשה ככה" בערך חמישים פעם ביום. מישהו קרא לי מהקהל: "תפסיק להגזים". ביקשתי משני מכרים שיפעילו הקלטה בבית בשעות שהילדים חוזרים — בוקר, צהריים וערב. התוצאה: הרבה יותר מחמישים הערות ביום. זה נשמע מוגזם — אבל מי שיבדוק בעצמו יגלה שהמספר אינו מוגזם כלל. אנחנו לא מודעים למה שאנחנו עושים במשך היום. וכשילד שומע עשרות פעמים "אל תעשה ככה, אל תעשה ככה, לא ככה, לא ככה" — התדמית שהוא מקבל היא שהוא "לא עושה" כלום נכון. ואחר כך אנחנו תמהים: "למה אתה לא עושה שום דבר?"

הורים תמימים מגדלים ילדים אמיתיים

הכלל הוא: הורים תמימים, שנותנים לילדים לפעמים "לעבוד עליהם", יש להם הרבה יותר סיכוי לגדל ילדים אמיתיים — בזכות עצם העובדה שהם נותנים אמון בדברי הילד. ולעומתם, ההורים החשדניים והביקורתיים, דווקא אלה שהשקר מטריד אותם הכי הרבה, עלולים לעשות בדיוק את ההפך: לגדל ילד שמאמין שהוא שקרן מטבעו.

בפרק זה:

"תראה איך אתה נחמד" — מעשה בילד עם כפייתיות נטילת ידיים

— מקרה חריף שהגיע לטיפול מקצועי, ונפתר בלעדיו כשנמצא השורש: מילה אחת שנאמרה בגיל שלוש.

"מגעיל!" — מילה אחת שנחקקה לשנים

תראה איך אתה נחמד

נער בגיל ישיבה קטנה סבל מ"נרביזם", כלשון הישיבות — נטילת ידיים עשרות פעמים ביום, מתוך חשש שנגע במקום מסוים. כשהתופעה החמירה, התחיל לרחוץ את עצמו ארבע וחמש פעמים ביום. כשדיברו איתו, הוא עצמו הבין שזה מוזר, "אבל מה אני יכול לעשות — אני מרגיש מלוכלך". לקח זמן רב לדובב אותו ולהבין מה הרקע. מה שהתברר: מגיל שלוש עד חמש בערך, סבל הילד מנזלת כרונית אלרגית. אמו, אישה פדנטית, הייתה מוטרדת מאוד מההופעה הבלתי אסתטית, ובכל פעם שהופיעה נזלת, קראה: "מגעיל!" זה כל מה שאמרה — לא יותר. היא אהבה את הילד שלה, ואהבתה לא הייתה מוטלת בספק. אבל הילד עצמו, מכיוון שקשה לו מאוד להפריד בין "יש לי עכשיו נזלת" לבין "אני עצמו" — תפס שהוא עצמו מגעיל. הדבר הזה השתרש עמוק מאוד בתודעתו, ובגיל ההתבגרות, כשהתפרצו לחצים אחרים, זה יצא לפועל בדמות הכפייתיות.

איך התיקון בא

כשהוצגה לו ההשערה הזו לראשונה, הוא דחה אותה בתוקף: "זה שטויות, זה לא בגלל אמא שלי — נוזלת זה באמת מגעיל." ביקשתי ממנו, בפעם הבאה שתופיע נוזלת בחורף, שלא ינקה אותה. הוא נזעק: "זה לא בא בחשבון. אני אתעלף, אני לא יודע מה יקרה לי." לקח זמן רב לשכנע אותו, ואף פעם לא ממש הסכים — עד שפעם אחת תפסתי אותו כשלא שם לב, לקחתי אותו למראה קטנה, שמתי יד על כתפו, ואמרתי: "תראה איך אתה נחמד." הוא התחיל, למרות עצמו, לחייך.

לאחר מכן, ובאמת בשיטתיות של "שטיפת מוח" — למרות שהיה בחור בוגר, וזה הרגיז אותו, ונראה לו מטופש — חזרנו ואמרנו לו שוב ושוב שהוא נעים ונחמד ונקי, גם כשיש לו נוזלת. וזה לא הוא. אחרי תקופה ארוכה, הבעיה נפתרה — נעלמה קלות, בלי כדורים, בלי טיפול מקצועי, למרות שהיועץ המקצועי טען מלכתחילה שיידרש טיפול נרחב.

בפרק זה: מה קורה כשילדים מתייפים או מתלכלכים — ולמה תגובת ההורה בגיל צעיר קובעת אם הם יתגברו על זה בגיל ההתבגרות, או ישברו תחתיו.

ארבעה מתוך חמישה הורים

אחרי שהילדים מתבגרים, יש כאלה שמתחילים להתייפות ולהתגנדר — לעיתים דווקא בנים יותר מבנות — ואנחנו, ההורים, מרוגזים ומתוסכלים, לפעמים גם מפגיעה של ממש בטעם הטוב שלנו. חלק מהתגובה הזו קשור לכך שכשהילדים היו קטנים ולא מסודרים או לא נקיים, אמרנו להם: "תראה איך אתה נראה", "איך אתה מסתובב ככה".

חמישה ילדים על הבימה

הייתי פעם בבית כנסת שבו שיחקו על הבימה כמה ילדים לבושים יפה, לפני טקס. בדקתי את תגובת ההורים: מתוך חמישה, ארבעה גערו בילדיהם וצעקו עליהם. הילדים רק רצו לשחק — למה מלבישים אותם כמו נסיכים? לאחר שהילדים התלכלכו, רוב ההורים, ברוך השם, סולחים ומתגברים. אבל לא כולם. שמעתי ילד אחד אומר לאביו: "לך הצידה, אני לא רוצה ללכת לידך ברחוב, אני מתבייש". הוא היה צריך להתבייש ללכת עם אבא כזה, לא ההפך. אנחנו מציגים אותם בפני קרובים, רוצים שִׁיראו חכמים ונעימים — ובעצם, בתוך התביעות שלנו, משדרים להם שהם עדיין לא כאלה.

בפרק זה: טעות טכנית וטעות עמוקה יותר — למה אנחנו כל כך נסערים דווקא כשילדינו מפגינים כלפי חוץ תכונות שאנחנו חוששים שקיימות בתוכנו.

למה אנחנו כל כך נסערים דווקא כלפי הקרובים

"כל הפוסל במומו פוסל".

חז"ל (קידושין ע, ע"א)

מדוע נוטים ההורים לתייג ולהכליל? ראשית, יש כאן טעות טכנית — פשוט לא מודעים לחומרת הנושא, לא מודעים למה שבאמת אומרים. כשאמא ניצבת מול ילד שעושה משהו שלא מוצא חן בעיניה, וברגע הכעס היא מכילה — "אתה כזה" — היא בעצם אומרת לו: "אין לך סיכוי להיות אחר, ואני לא מצפה ממך להיות אחר". והוא, באמת, יהיה כזה.

מעבר לטעות הטכנית, פועל כאן לעיתים גם הכלל של "כל הפוסל במומו פוסל" — אנחנו מתרכזים במיוחד, בעיקר אצל הקרובים לנו, כשהם מראים כלפי חוץ תכונות שאנחנו חוששים שקיימות גם בתוכנו. גם בגלל שהתייאשנו מלתקן את עצמנו, ולפחות רוצים שהילדים יהיו יותר מוצלחים; גם בגלל חששות תת-הכרתיים, שמא באופן תורשתי העברנו להם את זה, שמא לא חינכנו אותם כראוי — ואז הלחץ שלנו נעשה חריף בהרבה, בלי שום פרופורציה למה שקורה בפועל בשטח. אב שרחוק ממידת האמת כפי שהיה רוצה להיות, וכשילד שלא שיקר הוא מתרתח וצועק עליו "אתה שקרן" — הוא בעצם צועק על עצמו. אבל התוצאה בפועל: הוא מגדל ילד שקרן באמת.

בפרק זה:

"תוספות בלי לגלות שזו תוספות"

— סיפור מלא על ילד שהפסיק ללמוד כי "הוא טיפש", איך שוכנע שיש לו שכל, ומה קרה כשהצלחה עצמה הפחידה אותו יותר מהכישלון.

"אתה נשמע טיפש כשאתה מדבר עם החברים?"

תוספות בלי לגלות שזו תוספות

ילד בגיל ישיבה קטנה הפסיק ללמוד לגמרי, מתוך אמונה "כי הוא טיפש, כי הוא מפגר, כי הוא לא יכול". בשיחות הראשונות היו ויכוחים קשים — הוא עצמו התעקש שהוא טיפש. פתחתי אחרת: "אתה מדבר בהיגיון, הסברת לי איך תיקנת את החשמל, איך עשית את זה — יש לך שכל. למה אתה אומר שאין לך?" הוא נעצר, הופתע — מעולם לא חשב על עצמו כך. "וכשאתה מדבר עם החברים על כל השטויות, המשכתי, "אתה גם נשמע טיפש?" "לא, ענה, "בזה אני מבין יותר טוב מהם." "אז למה אתה אומר שאתה טיפש?" הוא חשב, ואז אמר: "אני טיפש לגמרא. ללימודים אני טיפש. אבל לחיים לא טיפש." "אבל אין דבר כזה, עניתי, "זה אותו שכל." הוא לא השתכנע.

הגמרא המוסווית

בשיחה אחרת, לקחתי קטע גמרא קשה — שגם בשיעור הרשמי התקשו בו — ובנוי על אותו מבנה בדיוק, "המצאתי" סיפור מקביל, ודנתי איתו על הסיפור המומצא. סיכמתי איתו את מסקנות הדיון, כתבתי אותן, ווידאתי שהוא מסכים עם הסיכום. רק אז לקחתי את קטע הגמרא האמיתי, השוויו שורה מול שורה — "כאן זו קושיית התוספות, כאן התירוץ של רבה, כאן המדרש" — משל מול נמשל, ממש דבר מול דבר. הוא הביט בי בתדהמה, לא רצה להאמין. "תפסת קטע גמרא קל", טען, "ובשיעור זה קטע קשה". המשכנו כך, קטעים ארוכים יותר ויותר, בלי לגלות לו שהם עצמם דפי תוספות — הוא פשוט "שוקר" בעדינות עד שגילה בעצמו שהוא מבין. פעם אחת, אחרי כמה פעמים כאלה, הוא נתקף בזעם: "תפסיקו עם השטויות שלכם, אתם משגעים לי את השכל" — וזרק את הנייר וברח. המשכנו לנסות, בסבלנות, עד שאחרי חודשיים־שלושה הוא התחיל להתקדם ממש, גם בשיעורים הרגילים, גם במבחנים.

הפחד להצליח

כשהצלחה מפחידה יותר מהכישלון

במבחן הראשון קיבל ציון גבוה, ונדרש להביא חתימת הורים — ולא הביא. הרב לא הקפיד. בפעם השנייה, שוב לא הביא, וכבר היה ברור שיש כאן משהו. שוכחנו איתו: "מה, אתם רוצים לשגע אותי? אני יודע שזה הכל משחקים." תקופה אחר כך התקיים מבחן פומבי של בוחן חיצוני. באמצע המבחן, בלי שאיש פנה אליו אישית, קם הילד לפתע, דחף את השולחן, ופרץ החוצה בריצה מטורפת. יומיים לא חזר לחדר, סבל מבחילות והקאות. כשנפגשנו, הוא סיפר: "הייתי בטוח שדיברתם איתו עליי, שהוא ישאל אותי ותגידו לו שכל תשובה שאני אומר נכונה. ואז ראיתי אותו יורד מהמונית, ניגש ישר אליי, ואף אחד לא הספיק לדבר איתו — ובכל שאלה שהוא שאל, ידעתי את התשובה. עוד תשובה, ועוד תשובה. אני לא יכול לסבול את זה." "מה כל כך נורא בזה שאתה יודע תשובות?" שאלתי. "אני צריך לדעת עכשיו כל הזמן, כל החיים שלי", השיב בפאניקה. "אני לא יכול לעמוד בזה. בחיים שהיו לי קודם היה יותר טוב."

חלק מהפחד נבע מכך שאחרי שהצליח, יצפו ממנו יותר, ידרשו ממנו יותר — לקח לו עוד שנתיים־שלוש עד שהצליח "לחנק" את ההורים ואת המורים שלא יצפו ממנו יותר מדי, בלי לאבד את ההישגים שכבר צבר. הוא לא רצה לוותר עליהם — אבל גם לא הצליח לבטא בקלות את הפחד שמאחוריהם.

הטיפול בבעיה כזו ארוך, מתמשך, מייגע, ולא תמיד מצליח במאה אחוזים. הדוגמה הזו ממחישה שני היבטים: יש בעיה שאולי אף פעם לא נצליח לתקן לגמרי; וגם כשמתקנים אותה מבחינה שכלית, לא תמיד הילד מוכן לה מבחינה רגשית. יש כאן משל ידוע: אדם שספינתו טבעה בנהר, ותפס בלוח עץ שנקרה בדרכו, החזיק בו בכל כוחו. כשהגיע חבל הצלה עם גלגל, לא הצליח לעזוב את הלוח כדי לתפוס בו — עד שהגלים הרחיקו אותו, וטבע. תדמית שלילית, גם כשהיא כואבת, נתפסת לפעמים כ"קיום" עצמו — לוותר עליה מרגיש כמו איום קיומי.

"כן תעשה" ולא "אל תעשה"

בפרק זה: עיקרון פשוט אך יסודי — כשמדריכים ילד, הדגש צריך להיות תמיד על מה כן לעשות, לא על מה לא לעשות. שתי דוגמאות: מטלית הרצפה על הקיר, והצלחות שמותר לשבור.

מטלית הרצפה על הקיר

לעולם אי אפשר להסתפק בלהגיד לילד רק מה לא לעשות. הרבה מאוד ילדים גדלים היום פסיביים, חסרי אמביציה, לא מוכנים לקחת אחריות על שום דבר — ואנחנו מתלוננים על כך, אבל לעיתים גורמים לזה ברמה מסוימת בעצמנו. הכלל השני שאנחנו מבקשים לקבוע: כשנותנים לילד הוראות, הדגש צריך להיות על מה כן לעשות, לא על מה לא לעשות. אין הכוונה חלילה לומר שאסור בשום מקרה להגיד "אל תעשה ככה" — אלא שעדיף בהרבה לחפש בתוך מה שהילד עושה, ולו במעט, משהו שכן ראוי לעידוד.

רצית לשטוף את הקיר? יפה מאוד

לדוגמה קיצונית: ילד קטן לקח מטלית רצפה, ספוגה כולה במים, ושטף איתה את הקיר. במקום לצעוק עליו, אמרתי לו: "יפה מאוד שאתה רוצה לשטוף". זו לא הדרך שבה הייתי רוצה שהוא ינהג באופן קבוע — אבל היא ממחישה עד כמה אפשר, גם בטעות ילדותית ברורה, למצוא נקודת חיוב אמיתית ולעודד אותה, ולא רק לצעוק "אל תעשה ככה".

עוד יש לך שש עשרה צלחות לשבור

ילדה בת אחת עשרה, בבית שבו ביקרתי, ידועה כ"שלמזלית" — "הכול נשבר לה בידיים". כשהאמא ביקשה ממנה להוריד כלים מהארון, לחשתי לה בשקט: "את פוחדת שהם יישברו?" היא הביטה בי, מוכת הלב: "מה זה משנה אם אני שוברת או שאת שוברת?" ולאמא: "אף פעם לא נשבר, כי יש לכם צלחות פלסטיק?" האמא, בטוב לב, ניסתה להצדיק את עצמה מול הילדה — עצם הצורך הזה, שאמא צריכה להתנצל בפני ילדה, מוכיח כמה שטיפת מוח כבר נחקקה. אחרי שהילדה סיימה להוריד את הכלים בלי לשבור אף אחד, אמרתי לה: "יש לך עוד שש עשרה צלחות לשבור." "למה?" שאלה, מופתעת. "כי אני מניח שעד גיל שתים עשרה שברת בערך אחת." "כן, אחת," אישרה. "אז יש לך עוד שש עשרה. את יכולה להיות רגועה." המתח, שנוצר מהתביעה המתמדת לשלמות, התפוגג ברגע.

גם בהוראה ישירה, כדאי להעדיף הדגמה על ביקורת. כשהאמא הורתה לילדה לנקות שולחן — "לא ככה, ככה" — הילדה שאלה בכנות: "מה לא בסדר?" אחרי שהאמא ניסתה להתחמק בטענה שהילדה "לא תבין", אמרתי לילדה: "מה היית עושה במקומי?" ואחר כך, כשהילדה סיימה לנקות בעצמה, אמרתי לה: "את יודעת שאת מנקה מאוד יפה, ממש מבריק." והוספתי, מבלי ללחוץ: "אני זוכר שגם לי, כשהייתי ילד, הייתה בעיה שעד שגמרתי לנקות כאן, המפה כבר יצאה משם. אמא שלי לימדה אותי לשים יד אחת בצד אחד, ולמשוך את השנייה — אולי גם לך זה יעזור." הילדה ניסתה, בלי לחץ, והצליחה.

למה זה עובד: כשאנחנו שמים דגש על מה כן לעשות, אנחנו משדרים לילד שיש לנו אמון בו, שיש לנו ציפיות ממנו, שהוא מסוגל — אפילו כשהוא לוקח על עצמו משימה שהיא מעל גילו וליכולתו. במקום "אל תעשה ככה" — "תעשה ככה". התשובה הזו לא תמיד תבוא בקלות, ומי שלא מתרגל אליה זה קשה לו בהתחלה, אבל מי שיחתור לכיוון הזה יראה שינוי אמיתי.

בפרק זה:

"בלב שלי תמיד ידעתי שאני גנב"

— סיפור עומק, מהמזעזעים שבפרק, על נער שגדל תחת חשד תמידי מהסביבה — עד שהחשד עצמו יצר את המציאות שממנה חשש.

חצי לחם וסלים כבדים

בלב שלי תמיד ידעתי שאני גנב

נער תחת ביקורת של קצין מבחן בגלל גניבות — זועף, מריר, שונא את כל העולם, לא מעניין אותו דבר בכיתה — הגיע לטיפול. את הרקע שלו סיפר לי במקרה אברך שהכיר את השכונה: אביו של הנער עזב את המשפחה, האם נותרה עמו ועם עוד ילד במצב כלכלי קשה מאוד, עבדה כעוזרת בית. יום אחד הלך לחנות לבקש לחם וחלב, ממש מינימום, והחנווני סירב למכור לו בלי כסף — לפני כל האנשים שעמדו שם. הוא התבייש והלך לשוק, חיפש עבודה — כל מי שראה אותו הביט בו כמו בגנב. הצליח לבסוף לשאול אישה זקוקה לעזרה; היא שמחה, נתנה לו שני סלים כבדים לשאת. הגיעו לתחנה, הוא ביקש בביישנות תשלום — היא סירבה בזעם: "פושע, לא תקבל כלום, תעוף מכאן, אני אקרא למשטרה." בבהלה, נתקל בסלים של מישהו אחר, נפלו, קיבל צעקות ומכות, ברח הביתה. הביא לאמו רק חצי לחם, ולא הצליח להסביר מאיפה השאר. זו הייתה הפעם הראשונה שנתקל בגניבה.

"בלב שלי תמיד ידעתי שאני גנב"

לימים, כשכבר הסתבך בגניבות, אמר לאברך שטיפל בו: "כולם הסתכלו עליי כמו גנב, וגם אני, בלב שלי, תמיד ידעתי שאני גנב." הוא היה אז בן שלוש עשרה, ומעולם לא באמת גנב לפני כן — אבל הוא כבר "ידע" שהוא גנב, מכוח מבטי הסביבה בלבד. כשדיברתי איתו בעצמי, נדרש זמן רב עד שהתחיל להיפתח. בסוף, בתוך ויכוח, אמר בפתאומיות: "אתה יודע שאני גנב", והשתתק. צחקתי בקלות: "אתה חושב שאתה גנב? שטות כזאת לא שמעתי." הוא נדהם: "אתה לא יודע כלום." "אני יודע — אתה לא גנב", השבתי, "מאיפה אתה חושב דבר כזה?"

השטר המגולגל

בשלב מסוים, ביקש כסף כדי לקנות מתנת שבת לאמו — שמיכה חמה, כי לא הייתה לה. עשיתי מעשה שהודיתי בו שהוא אכזרי — השארתי במתכוון בפינת המשרד שטר מגולגל, ויצאתי, משאיר אותו לבד. כשחזרתי, השטר לא היה. התיישבתי בניחותא, שתיתי קפה, ובאכזריות מדודה התחלתי לתאר לו את אמו, שוכבת בבית קר, חושבת רק על בנה. הוא פרץ בבכי. אז תיארתי לו איך אמו תשמח כשיאמר לה שבנה מתגבר על מידותיו. "אבל אין לי סיכוי", אמר, "אני לא יכול". "מה אמא שלך רוצה?" שאלתי. "שתהיה ישר." "אז תחשוב איך אתה יכול להיות ישר." המשכנו לדבר, עד שהוא קם לפתע, הוציא את הכסף, וצעק עליי בזעם: "אתה לא מתבייש?!" אתה לא יודע לשמור כסף? מה אתה משאיר כאן כסף?!" באותו מתח — ששמתי אותו בו במכוון — כתבתי מכתב ארוך לאמו, לנגד עיניו, שבו סיפרתי לה שבנה התגבר על מידותיו. הוא נשבע בפניי שלא יגנוב שוב.

המסקנה המזעזעת ביותר מכל השיחות איתו הייתה זו: הוא התרגל, כיוון שהסתובב תמיד יחף וקרוע, שבכל מקום מסתכלים עליו כמו על גנב — וזה הספיק כדי שהוא, כילד, יאמין שהוא באמת גנב. איך בחור אינטליגנטי כמוהו מסוגל לומר בגיל שלוש עשרה שהוא "יודע" שהוא גנב, כי הוא "תמיד רצה לגנוב, רק התאפק"? כשאנחנו, כהורים, חושדים בילד יום־יום — אנחנו עושים בדיוק אותו דבר. ילד שנותרים בו אמון, שסומכים עליו, שמאמינים לו — יהיה, אדרבה, הרבה פחות שקרן. וילד שמציגים בפניו ציפיות חיוביות וסבירות, ללא ספק יהיה בעל אמביציה רבה יותר, פעיל יותר, פועל יותר. וילד שמקבל שטיפת מוח מתמדת — "אתה כזה, ואתה כזה, ואתה כזה" — חלילה, יגדל ויהיה כזה.

שני חוקים לסיכום

בפרק זה: ריכוז שני העקרונות של הפרק, והרחבתם — גם ליחס שלנו כלפי עצמנו, לא רק כלפי הילדים.

גם כלפי עצמנו

חוק ראשון

לעולם לא לתייג ולהכליל, ובוודאי לא בהתנהגויות של חשד, זימום וציפיות שליליות מהילד. לבקר את המעשה — לא את הילד.

חוק שני

להדגיש את הקום־עשה, לא את השב־ואל־תעשה. לחפש, גם במעט, מה כן ראוי לעידוד, ולבנות ממנו את הביטחון.

הכללים עצמם אינם רבים — ההבנה העמוקה יכולה להיות מובלת מסיפור אחד או שניים. הקושי הוא לשנן אותם ולהחדיר אותם עמוק אל התודעה, כי דווקא בגלל שהם מוכרים ונדושים, קל לא להתייחס אליהם ברצינות. "מסילת ישרים" עצמו מדבר על כך: "כנגד מה שהם דברים גלויים ומפורסמים, ההשגחה עליהם מועטת והשכחה רבה". דווקא משום שהם מוכרים — הם נזנחים.

ולסיום, נקודה שנוגעת לא רק לילדים אלא לכולנו. רבי ישראל סלנטר אמר פעם שמי שאינו מכיר את המעלות שלו, מצבו הרוחני חמור בהרבה ממי שאינו מכיר את החסרונות שלו. אנחנו נוטים לשים דגש רק על החסרונות — אבל המעלות חשובות לא פחות. וזה נכון גם כלפי עצמנו, לא רק כלפי הילדים: אסור לאדם

לדבר על עצמו בשפה של "אני לא מסוגל", "אני לא צולח", בדיוק כמו שאסור לדבר כך על הילד. איך אנחנו יוצרים תדמית שלילית — גם אצל עצמנו, וגם, בעקבות זאת, אצל הילדים שרואים אותנו מדברים כך? התשובה זהה: לחזק את התדמית, לחפש את המעלות, ולבקר, כשצריך, את המעשה — לא את האדם.

מקורות ומראי מקומות

1. חז"ל — "קל נחמר גדאי הוא בקצבן, אפלו אמר אמת אין מאמינים לו" (על פי סנהדרין פט, ע"ב).
2. קידושין ע, ע"א — "כל הפוסל במומו פוסל".
3. מסילת ישרים, בעניין דברים גלויים ומפורסמים ששכחתם רבה.
4. דברי רבי ישראל סלנטר, על חשיבות הכרת המעלות לצד הכרת החסרונות.
5. מעשה בחפץ חיים ובשאלת גיל תעודת הזהות — מובא כמשל מקובל בספרות המוסר.
6. מקרים ועדויות אישיות מפי הרב יחיאל יעקובזון, מתוך ניסיונו החינוכי.

נכתב ונערך על ידי:

הרב יהודה טאוב

קרית אתא

ליצירת קשר: 0527139520 📞

שיעורים נוספים של הרב 🎧

ניתן לשמוע עוד שיעורים נפלאים:

קול הלשון - קול תודה: 03-6171190 📻

באתר: www.kol-toda.co.il (https://www.kol-toda.co.il/) 🌐